

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.88 + 303.093

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2018-5-1>**Конохова З.П.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет
Харківський політехнічний інститут**Харченко А.О.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет
Харківський політехнічний інститут**ІНФОРМАЦІЙНА ПРИРОДА СТРУКТУРОУТВОРЮЮЧИХ
СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ**

У статті розглядається роль інформації у процесі формування та функціонування економічної системи. Визначається інформаційна сутність зв'язків між елементами системи та відносин власності як її основної структуроутворюючої складової. Запропоновано визначення власності як сукупності даних про режим доступу економічних суб'єктів до обмежених ресурсів або благ. Здійснено інформаційний опис категорії «власність» шляхом висвітлення трьох її основних аспектів: структури категорії, економічної та правової реалізації власності. Підкреслюється важливість чіткої специфікації прав власності з метою зменшення невизначеності економічного середовища та формування у індивідів стабільних очікувань щодо результатів їхніх дій або відносин з іншими економічними агентами. Звертається увага на те, що спотворення інформації щодо розподілу та захисту прав власності призводить до підвищення невизначеності в економічній системі та може використовуватись суб'єктом управління з метою отримання неправомірної вигоди.

Ключові слова: інформація, економічна система, власність, інформаційна сутність власності, невизначеність, специфікація прав власності, «розмивання» прав власності.

В статье рассматривается роль информации в процессе формирования и функционирования экономической системы. Определяется информационная сущность связей между элементами системы и отношений собственности как ее основной структурообразующей составляющей. Предложено определение собственности как совокупности данных о режиме доступа экономических субъектов к ограниченным ресурсам или благам. Приводится информационное описание категории «собственность» путем освещения трех аспектов: структуры категории, экономической и правовой реализации собственности. Подчеркнута важность четкой спецификации прав собственности с целью снижения неопределенности экономической среды и формирования у индивидов стабильных ожиданий относительно результатов их действий или отношений с другими экономическими агентами. Обращено внимание на то, что искажение информации о распределении и защите прав собственности ведет к росту неопределенности в экономической системе и может использоваться субъектом управления с целью получения неправомерной выгоды.

Ключевые слова: информация, экономическая система, собственность, информационная сущность собственности, неопределенность, спецификация прав собственности, «размывание» прав собственности.

Researching of development and efficiency functioning of the economy in the conditions of the formation of an information society actualized the problem of studying the informational essence of the economic system and factors that determine it. In the process of functioning, the economic system and its components are generated signals about their presence, characteristics, interaction, dynamics. These signals are perceived by the observer as data on the parameters of the subject systems and turn into information. Information is becoming the data case if there is a certain value for the observer. The role of information in the functioning of the economy is being investigated mainly within the firm or market, in decision-making processes entrepreneurs or consumers. Information characteristics of the economy as systems are still underdeveloped. It must be recognized that any connection between the elements of the economic one systems are mediated by information flows. Informational nature has the influence of the subject of management on the elements of the economic system and the processes that occur in it. Interactivity of this interaction (reverse communication) provides for the adoption of

management decisions, their implementation and correction. The development of economic systems is accompanied by an increase in the number rotational information, and the number of acts of exchange of information. It causes an increase in the intensity of the links between the elements of the system that leads to the formation of a more effective structure and increase its sustainability (stability). The structure-creating factor of any economic system is property relations. From the information point of view, these relationships can be present as data about the access regime to the limited resources (blessings) which perceived by interested parties for the purpose of use or exchange and turn into legal information. Specification of property rights, that is legal establishment information on the access regime to limited economic resources (good), and the proper protection of this mode ensures the formation of a stable one economic environment, reduces its uncertainty and contributes the formation of stable expectations of individuals about the results of their actions or relations with other economic agents.

Keywords: information, economic system, property, information essence of property, uncertainty, specification of property rights, "blurring" of property rights.

Постановка проблеми. Дослідження шляхів розвитку та підвищення ефективності функціонування економіки за умов формування інформаційного суспільства актуалізувало проблему висвітлення інформаційної сутності економічної системи та факторів, що її визначають.

З 60-х років ХХ сторіччя розвиток системних досліджень в економіці пов'язують з появою економічної кібернетики як самостійного напрямку у науці. В.С. Немчинов, О. Ланге, С. Бір окреслили первісне коло проблем нової науки, приділивши особливу увагу зв'язку системного підходу до економічних явищ з теорією регулювання, логічним та математичним методам дослідження економічних процесів, теорією інформації.

Відомо, що дослідження будь-якого об'єкта як системи передбачає опис не тільки його місця у системі вищого рівня, а й визначення елементів системи, їхніх характеристик, типів, характеру та сили зв'язків між елементами, типу структури, виявлення факторів, що впливають на систему, реакції системи на цей вплив, наявність чи відсутність управління системою і т.ін. Усі перелічені явища та процеси транслюють сигнали про свою наявність, стан, характеристики. Ці сигнали сприймаються спостерігачем як дані про параметри досліджуваної системи та перетворюються на інформацію у тому випадку, якщо ці дані мають для спостерігача певну цінність. Цінними дані стають тільки якщо за їхнього використання знімається невизначеність, тобто зменшується варіативність поведінки системи у процесі пристосування її до змін у зовнішньому середовищі та підвищується її організованість.

Таким чином, дослідження будь-якої системи є процесом отримання, оброблення та аналізу інформації, характер та обсяг якої визначається метою, яку ставить перед собою дослідник.

Економічна система, як і будь-яка інша, може бути описана з функціональної, морфологічної та інформаційної точок зору.

Функціональний опис системи відображає її параметри, перебіг процесів у ній та ієрархію системи. Він дає можливість відповісти на

питання, для чого призначена система. У більш широкому сенсі функціональний опис дозволяє оцінити значимість системи в її конкретній функції і вплив на зовнішнє середовище (зв'язки з іншими системами). При цьому функція системи виконується, якщо процеси відбуваються та фіксуються у межах, поза якими система руйнується або радикально змінює свої властивості.

Морфологічний опис дає відповідь на питання про те, з яких елементів складається система. Він визначає глибину опису (вибір елемента, середина якого опис не потрапляє), композиційні властивості (спосіб об'єднання елементів в систему) і ефективність виконання функції, на яку впливають спотворення і непередбачені втрати інформації. Таким чином, морфологічний опис відображає склад системи і зв'язки між її елементами, дозволяє зрозуміти структуру системи.

Інформаційний опис дає уявлення про обмін інформацією між частинами системи, системою та зовнішнім середовищем, дозволяє робити висновки про інформаційну впорядкованість системи. При цьому зазвичай визначають міру невизначеності (ентропію) або впорядкованості (негентропію) системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в економічній літературі дослідження інформації поки що не отримало достатніх масштабів, глибини та ґрунтовності. Початок розвитку економічної теорії інформації пов'язують з відомою публікацією Дж. Стіглера «Економічна теорія інформації» [1] 1961 року. Статтю Стіглера присвячено виключно поведінці агента на ринку однорідних товарів та розрахунку оптимального часу пошуку пропозиції товару за найбільш вигідною ціною.

Теорія прийняття рішень Ф. Найта, яка викладена ним у роботі «Ризик, невизначеність та прибуток» [2], розглядає поведінку економічних агентів за умов неповноти інформації.

Відома стаття К. Ерроу «Інформація та економічна поведінка» присвячена розгляду зв'язку прийняття рішень кожним економічним

агентом з невизначеністю, яка виникає внаслідок нестачі інформації. Інформація, за Ерроу, і є засобом вирішення цієї невизначеності, засобом впорядкування ринкового бачення за умов ринкового хаосу [3, с. 30–42].

Більш детально опрацювання ролі інформації в економічних процесах можна побачити у роботах, присвячених дослідженню транзакційних витрат, оскільки вони, за думкою автора самої категорії Р. Коуза, пов'язані з визначенням ринкової ціни, веденням перемовин, укладанням контрактів та контролем за виконанням їхніх умов» [4, с. 3, 103]. Дослідники транзакційних витрат вважають витрати пошуку інформації найбільш вагомими транзакційними витратами будь-якої фірми.

Таким чином, бачимо, що роль інформації у функціонуванні економіки наразі досліджується переважно у межах фірми або ринку, у процесах прийняття рішень підприємцями або споживачами. Інформаційні характеристики економіки як цілого є все ж таки недостатньо опрацьованими, що пов'язується дослідниками з відсутністю певної методологічної бази, у якості якої, на наш погляд, має бути використана загальна теорія систем.

Метою даної статті є визначення підходів до інформаційного опису економічної системи.

Аналіз економічної системи повинен базуватись на визначенні основних позицій, що характеризують систему. Серед них найважливішими, за нашою думкою, є наступні.

Первісний елемент економічної системи – це неподільний у межах даного дослідження об'єкт, що являє собою відокремлену єдність економічних ресурсів та особи, яка приймає рішення з їхнього використання.

Структуруючим фактором економічної системи є відносини власності (принаймні у розгортці «володіння-розпорядження-користування»). Оскільки більшість сучасних економічних систем розвинутих країн реально відокремлює «капітал-функцію» від «капіталу-власності» та структурує економічний простір переважно за відносинами розпорядження, первісні неподільні елементи економічної системи можна кваліфікувати як розпорядницькі центри.

Економічна система, таким чином, може бути визначена як зв'язана сукупність розпорядницьких центрів, що має емерджентні властивості.

Системоутворюючим фактором є функція. Функцією економічної системи є її здатність до задоволення суспільних потреб навіть за умов зміни їх масштабу та різноманітності. Функція економічної системи реалізується на основі діяльності та взаємодії усіх розпорядницьких центрів, при чому загальний ефект системи більший за додаток ефектів усіх розпорядницьких центрів.

Управління в економічній системі має за мету підвищення ступеня її впорядкованості.

Функціонування економічної системи пов'язане з процесами генерування, сприйняття, аналізу та використання інформації усіма її елементами та суб'єктом управління.

Кожний елемент економічної системи сприймає інформацію про своє оточення від найближчого до глобального, якщо це є необхідним для його функціонування, а також транслює дані про своє існування, функціонування, основні характеристики в оточуюче середовище. Фактично будь-який зв'язок між елементами економічної системи опосередковується інформаційними потоками, а деколи ними ж і вичерпується.

Інформаційну природу має й вплив суб'єкта управління на елементи економічної системи та процеси, що у ній відбуваються. Будь-який управлінський процес можна представити як інформаційну взаємодію об'єктів, яка призводить до цілеспрямованої зміни функціонування одного з них. Інтерактивність цієї взаємодії (зворотний зв'язок) забезпечує прийняття управлінських рішень, їх виконання та корегування.

Перебуваючи у системі, яка має перелічені вище характеристики, суб'єкт управління має справу з інформацією двох видів:

– інформація, що містить відомості про стан об'єкта управління (рухається переважно по каналах зворотного зв'язку, від об'єкта управління до суб'єкта);

– інформація, що має управлінський зміст (містить опис нормативних уставлень, вказівки, директиви і т.ін.).

Суб'єкт управління перетворює перший вид у другий, тобто інформацію, що надходить від об'єкта, в інформацію, що містить управлінський характер, використовуючи масив знань та алгоритми, притаманні саме йому.

Формування первісного елемента економічної системи історично здійснювалось разом з визріванням товарного господарства, товарного обміну (економіки ринкового типу). Розвиток поділу праці, її спеціалізації та кооперації у процесі виробництва суспільного продукту, його розподілу та обміну актуалізували потребу в інформації стосовно якості, кількості, вартості, доступності, місцезнаходження товарів, обсягу потреб покупців, цін сировини та праці і т.ін. Збільшення кількості економічних суб'єктів у результаті поглиблення поділу праці призвело до вибухоподібного збільшення кількості актів обміну інформацією, для оцінки якої користуються принципом, відомим як закон Меткалфа:

$$S_i = N^2 - N,$$

де S_i – кількість актів обміну інформацією в i -й системі;

N – кількість економічних суб'єктів, що обмінюються інформацією.

Збільшення кількості елементів (розпорядницьких центрів) в економічній системі призводить до підвищення ступеня зв'язаності елементів, тобто її сталості та здатності до протистояння зовнішньому впливу. Таким чином створена мережа збільшує свою цінність.

У процесі еволюції таких економічних систем ринок сформував механізм ціноутворення, який надавав виробникам інформацію щодо збільшення чи зменшення попиту на вироблюваний товар, не визначаючи причин цих змін. Інформація щодо ринкових цін визначала поведінку як виробників, так і покупців товарів, провокуючи ринкові коливання аж до настання економічних криз.

Ф. Хайек, представник неоліберального напрямку економічної думки, бачив найважливішою функцією ринку використання знань усіх членів суспільства та їхнє розповсюдження як підґрунтя для взаємного пристосування планів економічних агентів. «Ціле діє як єдиний ринок не тому, що кожен з його членів здатний оглянути усе поле діяльності, – пише Ф. Хайек, – а тому, що індивідуальне поле огляду кожного накладаються одне на одне так, що необхідна інформація через багатьох посередників передається усім» [5]. Тобто, поведінка економічних суб'єктів в ринковій економіці визначається інформацією, яка передається через ціновий механізм.¹

Структурною основою існування та функціонування такого механізму є приватна власність. Саме відносини власності є структуроутворюючим фактором будь-якої економічної системи.

Уставлене визначення власності як відносин між економічними суб'єктами з приводу привласнення матеріальних та нематеріальних об'єктів у сучасних умовах необхідно розглядати через розуміння того, що ці відносини виникають лише стосовно обмежених ресурсів або благ. Тобто, на нашу думку, відносини власності можна розглядати як дані про режим доступу до обмежених ресурсів або благ, які сприймаються та актуалізуються зацікавленими суб'єктами з метою використання або обміну та перетворюються у відповідну інформацію (переважно правового характеру). Під доступом тут розуміємо усю безліч можливих рішень щодо об'єкта, не обов'язково пов'язаних з фізичним впливом на нього. Таким чином задається уся матриця можливих взаємодій між тими, у кого немає доступу до

того чи іншого об'єкта, і тими, кому він відкритий або відкритий частково.

Інформаційний опис категорії «власність» потребує висвітлення трьох її основних аспектів: структури самої категорії, її економічної та правової реалізації.

Структура категорії «власність» розгортається, як відомо, у дві складові: відносини між суб'єктом власності та її об'єктом, та відносини між суб'єктами з приводу об'єкта. Відносини між суб'єктом та об'єктом фактично можуть реалізуватися у двох формах: ставлення суб'єкта до об'єкта як до свого (привласнення), або як до чужого (відчуження). В обох випадках йдеться про уставлені та юридично закріплені дані щодо приналежності об'єкта власнику та відчуження усіх інших суб'єктів, у чому проявляється і друга складова категорії «власність». Поширена у суспільстві інформація щодо приналежності об'єкта певному суб'єкту визначає форми власності та механізми здійснення зв'язків між економічними суб'єктами з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних та нематеріальних благ.

Зв'язки між економічними суб'єктами з приводу привласнення або відчуження об'єктів власності реалізуються у певних діях, спрямованих на забезпечення економічної реалізації права власності шляхом отримання вигоди (прибутку, задоволення потреб і т.ін.). В економічних системах ринкового типу вказані дії забезпечуються функціонуванням ринкової інфраструктури, яка водночас є мережею для передавання необхідної інформації та навіть сформувала специфічний ринок інформації, що має свої особливості.

Розгортка «володіння–розпорядження–користування» має розглядатися як основа для формування ресурсної (матеріальної), організаційно-технологічної та соціально-економічної структур економічної системи і є, на наш погляд, інформаційними комплексами, що відображають повний, неповний та частковий доступ до об'єкта власності. Інформація щодо панівних форм власності (тобто, як вказано вище, про режим доступу до обмежених ресурсів та товарів; відносини володіння) визначає соціально-економічну структуру системи, її тип (система чистого капіталізму, адміністративно-командна система, змішана економіка і т.ін.). Інформація про форми організації взаємодії економічних ресурсів, тобто організаційні структури, яких вимагають технології, що використовуються у суспільному виробництві, від-

¹ Звернемо увагу на те, що обмеження вільної конкуренції, розвиток монополістичних об'єднань, ринків олігополій та монополістичної конкуренції, очевидно, призвели і до пошкодження механізму передачі інформації між економічними суб'єктами, посиленню асиметрії інформації та поширенню опортуністичних форм поведінки ринкових контрагентів. Результатом, поміж іншого, став неефективний розподіл економічних ресурсів, зловживання домінуючими ринковими позиціями і т. ін.

бражує сутність організаційно-технологічної та ресурсної структур, актуалізує відносини розпорядження та користування ресурсами і результатами виробництва.

Інформаційна визначеність моделей розпорядження об'єктами власності формується у межах певної форми привласнення та забезпечує розподіл економічних ресурсів за організаційними утвореннями (підприємствами та організаціями, розпорядницькими центрами). Компонування ресурсів у розпорядницьких центрах визначається, насамперед, інформацією про ринкові позиції та перспективи аналогічних підприємств, або, при заснуванні нового бізнесу, – прогнозом інформацією, яка є результатом аналітичного оброблення первісних та вторинних даних, отриманих раніше. Варто зазначити, що у сучасних економічних системах, які кваліфікуються як постіндустріальні, лімітуючим фактором у процесі розподілу та перерозподілу економічних ресурсів та формування розпорядницьких центрів є саме інформація, а панівною соціальною групою все більш упевнено стають власники інформації². У цьому зв'язку проблема дослідження інформаційних аспектів функціонування та розвитку економічних систем стає ще більш актуальною.

Відносини власності, сформовані у певній економічній системі, є, на наш погляд, тією інформаційною оболонкою, у якій функціонують та розвиваються організаційно-технологічні та ресурсні структури, визначається характер зв'язків між економічними суб'єктами (розпорядницькими центрами), а також використовуваний механізм управління. Ці обставини визначають специфіку конкретної економічної системи а також видові властивості, що відображають її приналежність до певного класу систем.

Відносини власності юридично та інституційно закріплюються у комплексі прав власності, розподіл та захист (специфікація) яких складає обов'язкову умову формування цілісної, життєздатної, ефективної економічної системи. Проблема специфікації/розмивання прав власності активно обговорюється західними економістами (С. Пейович та Е. Ф'юрбот вважають її ядром сучасної теорії фірми [6, р. 47]),

тому що саме через неї проявляються складні зворотні зв'язки між власністю та організацією економічної системи.

Специфікація прав власності, тобто юридичне встановлення інформації стосовно режиму доступу до обмежених економічних ресурсів та благ, належний захист цього режиму забезпечує формування сталого економічного середовища, зменшує його невизначеність та сприяє формуванню у індивідів стабільних очікувань щодо результатів їхніх дій або відносин з іншими економічними агентами.

Неповнота специфікації, що визначається західними теоретиками як «розмивання» (attenuation) прав власності, є суттєвою проблемою становлення та функціонування трансформаційних економік, де формуються специфічні економічні системи, в яких суб'єкт управління демонструє рентоорієнтовану поведінку. Цілеспрямоване «розмивання» прав власності є, на наш погляд, формою використання суб'єктом управління неповної та асиметричної інформації для досягнення власних цілей – отримання неправомірної вигоди.

Таким чином, з усього викладеного вище можна зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Інформація є базою формування та функціонування економічної системи, являє собою основу усіх форм зв'язків між елементами системи, а також є сутністю впливу суб'єкта управління.

2. Структуроутворюючим фактором економічної системи є відносини власності як дані про режим доступу до обмежених ресурсів або благ, які перетворюються у відповідну інформацію (переважно правового характеру) зацікавленими суб'єктами.

3. Спотворення інформації щодо розподілу та захисту прав власності призводить до підвищення невизначеності в економічній системі та може використовуватись суб'єктом управління з метою отримання неправомірної вигоди.

Подальші дослідження мають бути спрямовані, на нашу думку, на ґрунтовний аналіз інформаційних характеристик процесів, що відбуваються в економічних системах різних типів, у тому числі, системах трансформаційних, до яких належить і економіка України.

Список використаних джерел:

1. Стиглер Дж. Экономическая теория информации. Вехи экономической мысли. Том 2. Теория фирмы. Под ред. В.М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа, 2000. 534 с.
2. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. Пер. с англ. М.: Дело, 2003. 360 с.
3. Эрроу К. Информация и экономическое поведение. Вопросы экономики. 1995. № 5.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Новое издательство, 2007. 224 с.
5. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2005. 264 с.
6. The economics of property rights. Ed. by Furuboth E.G., Pejovich S. Cambridge, 1974.

² У попередніх індустріальних системах лімітуючим фактором виступав капітал, а панівною соціальною групою були власники капіталу.